

JOSIP LISAC, ZADAR

HRVATSKA JEZIČNA BAŠTINA DO NARODNOG
PREPORODA

Josip Vončina, *Jezična baština. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*, Književni krug, Split 1988.

Kada je u siječnju 1987. Josip Vončina napisao »Uvod« u knjigu *Jezična baština*, koja je zamišljena i ostvarena kao lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća, imao je iza sebe dva puna desetljeća plodnog objavljivanja priloga o povijesti hrvatskoga književnog jezika, ponajviše o djelima nastalim do ilirizma s uključivanjem i toga presudno važnog razdoblja. Taj se je naš ugledni lingvist doduše javio (kao dvadesetogodišnjak) već u prvom godištu *Jezična* u kojem je i poslije pomalo surađivao, ali je prvu znatniju pozornost znanstvene javnosti pobudio 1955. kada je u *Radovima Staroslavenskog instituta* obradio četiri glagoljske listine iz Like što potječu iz 15. i 16. stoljeća. Doktorat filoloških znanosti stekao je 1965. monografijom o jeziku Antuna Kanižlića (publicirana 1975. u 368. knj. *Rada JAZU*), a dugi niz njegovih radova pojavljuje se od 1967. kada je pisao o Reljkovićevoj gramatici¹ i o njegovu *Satiru*², o najslavnijoj Lucićevoj pjesmi³ te o dubletskom prvom licu singulara prezenta u hrvatskih pjesnika 15. i 16. stoljeća.⁴ Ubrzo će zaredati i prilozi o kajkavskim piscima, o ozaljskom krugu, o jeziku starih Dubrovčana i Zadrana itd., pa će temeljit i kvalitativno ujednačen obuhvat pisaca iz svih hrvatskih zemalja biti osnovnom značajkom njegova rada, iz kojeg je samo manji dio rasprava dosad pretiskan u dvjema autorovim knjigama, u *Analizama starih hrvatskih pisaca* (1977) i u *Jezičnopovijesnim raspravama* (1979). Uz to je Josip Vončina priredio za tisak veći broj važnih izdanja, opskrblivši ih raspravama i komentarima.⁵

¹ »Dvjestogodišnjica prve slavonske gramatike«, *Revija*, 7/1967, br. 4, str. 40—45.

² »O tuđicama u Reljkovićevu 'Satiru'«, *Filologija*, knj. 5, 1967, str. 175—181.

³ »Jedna od mogućih analiza Lucićeve 'Vile'«, *Umjetnost riječi*, 11/1967, br. 4, str. 297—309.

⁴ *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, knj. 9, 1967, str. 43—61.

⁵ Mislim prije svega na 17. knjigu kolekcije »Pet stoljeća hrvatske književnosti« s izborom iz djela P. Zrinskoga, F. K. Frankopana i P. Rittera Vitezovića (Zagreb 1976), na *Djela Petra Hektorovića* u »Starim piscima hrvatskim« Jugoslavenske akademije (Zagreb 1986), na *Planine Petra Zoranića* (SPH, JAZU, Zagreb 1988) u suradnji s Franjom Švelcem te na *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* A. Kačića-Miošića i *Satir iliti divji čovik* M. A. Reljkovića (Zagreb 1988). Važno je spomenuti i »*Salo debeloga jera libo azbukoprotres*« Save Mrkalja (Djela JAZU, Zagreb 1983), djelo pripravljeno u suradnji s Milanom Mogušem. Vončina

Proučavanju razvoja našega književnog jezika s ozbiljnom je pomnjom i s trajnim rezultatima u dužem vremenskom periodu prišlo niz učenjaka, međutim, na tom planu specifično značenje imaju šezdesete godine našeg stoljeća, jer su se tada Eduard Hercigonja i Josip Vončina odvažno usmjerili *putovima hrvatskoga književnog jezika* uglavnom temeljeći svoja istraživanja bilo na srednjovjekovnim tekstovima (Hercigonja) bilo na onima renesansnim, baroknim ili prosvjetiteljskim (Vončina). Neki njihovi prethodnici i suvremenici bili su filolozi velikog formata, ali se angažiranost na mnogim frontama ipak odrazila u njihovu radu, pa je mnogi potencijal na tom polju pružio manje od očekivanoga i manje od mogućega, kolikogod neka od tih istraživanja bila pobuđujuća i presudno važna. Dakako, opredjeljenje za široki dijapazon interesa lako je razumjeti u okrilju filologije pred kojom se trajno nalaze brojni neriješeni problemi, ali su baš zato naročito dragocjeni primjeri rânoga opredjeljenja i ustrajne uporabe baš ključa za određenu bravu, za onu jezičnopovijesnu.

Prof. Vončina nam u *Jezičnoj baštini*, najavljenoj još 1970. godine⁶, u »Uvodu« obrazlaže način prezentiranja starih tekstova u tijeku dosadašnjeg razvoja naše filologije, a izričito je bitno upozorenje kako je ta hrestomatija sastavljena prema jezičnopovijesnim, ne prema književnopovijesnim kriterijima. Cjelokupna građa podijeljena je u četiri književnojezična tipa (čakavski, štokavski, hibridni i kajkavski) s time da je izdvojen i dio primjera obuhvaćenih poglavljem »Na pragu preporoda«. Sama hrestomatija sadrži vrlo različite i raznovrsne primjere, a oni su strukturirani tako da uz odlomke iz starih beletrističkih, jezikoznanstvenih ili memoarskih djela nalazimo podatke o dijalektnim osnovicama odlomaka i jezičnim naslojavanjima u njima, često i osvrt na grafijsko stanje u raznim tekstovima. Komentari se odnose i na stilske postupke pisaca i na (u slučaju jezikoslovnih djela) položaj određenog ostvarenja u općem književnojezičnom razvoju.

Višestoljetnu hrvatsku tradiciju prikazanu u *Jezičnoj baštini* bilo je moguće, razumije se, drugačije organizirati, uvrstiti druge primjere, pristupiti komentiranju s polazišta koja ne bi bila jednaka Vončininim, uvrstiti djela koja bi ilustrirala jezične procese kojega drugog vremenskog perioda razvoja hrvatske književnosti itd., ali takve činjenice nimalo ne ugrožavaju ocjenu o velikom značenju i nezaobilaznosti promatrane knjige. Suprotno tomu, baš strukturiranje djela pokazuje i dovoljno originalnosti u pristupu materiji i još jednom dokazuje već otprije poznatu potanku autorovu upućenost u problematiku. Veoma je važna i Vončinina sustavnost u iznošenju podataka te prepoznatljiv način, osobita elegancija u pisanju.

se je pobrinuo i za jezičnu redakciju Hećimovićeve *Antologije hrvatske drame* (Zagreb 1988), dodao je opsežnu raspravu i reprint-izdanju Belostenčevog *Gazophylaciuma* (Zagreb 1972—1973), a zamjetno je i njegovo sudjelovanje u nekim važnim leksikografskim poslovima (npr. u priređivanju Benešićeva *Rječnika hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I. G. Kovačića*).

⁶ »O istraživanju jezika starije hrvatske književnosti«. *Umjetnost riječi*, 14/1970, br. 3, str. 303. Usp. također članak »Jezično interpretiranje starih književnih tekstova (na primjeru Frankopanove pjesme *Srce žaluje da vilu ne vidi*)«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, knj. 14, 1976, str. 54.

U knjizi su prikazana četiri književnojezična tipa hrvatske literature, i to prema kronologiji javljanja tipova, pa se u tom smislu počinje s čakavštinom, slijedi štokavština, hibridni tip te kajkavštine. Vončina je mnogo rada uložio u istraživanje ozaljskoga kruga, pa je i utoliko sasvim razumljivo da je izdvojio hibridni književnojezični tip razlučujući ga od jezičnih stilizacija mnogih starih hrvatskih pisaca koje znače odstupanje od osnovnog narječja. Posebno je važno što je autor izdvojio pretpreporodno razdoblje (prva desetljeća 19. stoljeća), jer je pritom odustao od podjele po jezičnom kriteriju, ali je na taj način naročito plastično oslikao pretpreporodna zbivanja, obično prikazivana nedovoljno istančano i premalo iscrpno. U tom stanovitu odstupanju od dominirajućeg jezičnog kriterija i uključivanju vremenskoga slijeda (a on se, vremenski slijed, unutar pojedinih tipova strogo poštuje) ima i teškoća, prije svega zato jer se neka djela napisana već u 19. stoljeću ipak prikazuju u okviru razvoja štokavskoga odnosno kajkavskoga književnojezičnog tipa.

I cjelinom uvida u problematiku i pojedinačnim analizama Josip je Vončina stvorio temeljito djelo kojim je uspješno okrunio i vlastite dugogodišnje napore i sintetizirao rezultate mnogih tuđih istraživanja. Kako je, međutim, riječ o knjizi zaista neophodnoj u sveučilišnoj nastavi i uopće dragocjenoj svima što se u svom radu bave raznim aspektima starijih perioda hrvatske književnosti, nakratko ću se uključiti u raspravu tek u pojedinim detaljima, nadajući se i skorom novom izdanju, posebno i s obzirom na neveliku nakladu prvoga.

Čakavski književnojezični tip ilustriran je s dvadesetak tekstova, od isprave kneza Bernardina Frankopana potkraj 15. stoljeća preko Marulićevih ili Zoranićevih primjera sve do Tanclingerova rječnika iz 1679. godine; mislim da bi svakako bilo dobro da je primjerom predstavljen i osamnaesto-stoljetni pjesnik M. A. Kuhačević, čakavac iz Senja što je pisao pod štokavskim utjecajem. Tako bi se, naime, bolje sagledalo trajanje života književne čakavštine. Inače je Vončina posve utemeljeno ustvrdio kako su književnici 16. stoljeća nasljedovali glagoljašku baštinu, i to i tako da su uglavnom napuštali tradicionalni visoki stil preuzimajući prihvatljiviji jezik neliturgijske pismenosti i književnosti.

Već u komentaru prvoga uvrštenog teksta Vončina ističe kako se isprava kneza Bernardina Frankopana temelji na sjevernočakavskom govoru (str. 25), a odmah zatim s oprezom iznosi da bi mogla biti riječ o ikavsko-ekavskom govoru prema pravilu Meyera i Jakubinskoga. Međutim, nezdoga je u tome što je sjevernočakavski dijalekt (prema uobičajenoj terminologiji) ekavski, srednjočakavski ikavsko-ekavski, južnočakavski ikavski, pa se, dakle, radi o srednjočakavskom govoru. Takvi ili slični primjeri u knjizi nisu rijetki, pa bi u tom smislu valjalo provjeriti da li se u Karnarutića odražava »čakavsko-ikavska dijalekatna osnovica« (str. 62), je li u Črnka temeljna sjeverna čakavština koju bi karakterizirala ikavska osnovica uz stalne ekavizme (str. 206) itd. I inače je Vončina u terminološkim pitanjima ponegdje možda pomalo neoprezan, npr. kada spominje južnočakavske dijalekte (str. 18), a južnočakavski dijalekt samo je jedan od dijalekata čakavskoga narječja.

U interpretaciji Marulića uočava se »inodijalekatsko, općeštokavsko -o« tipa *našao* (str. 39), ali u tom smislu drugačije je stanje u malom dijelu sla-

vonskog dijalekta (npr. *kopal*)⁷, da se ne spominju druge štokavske mogućnosti (npr. *bija* »bio«).

O slavenskom govoru staroga Dubrovnika mnogo se raspravljalo i polemiziralo, a sâm je Vončina tom pitanju pristupio vrlo pažljivo pišući i o jeziku književnoga rada u Dubrovniku u 15. i 16. stoljeću, ali i o najstarijem slavenskom idiomu toga grada. O potonjem pitanju autor se izrazio ovako: »kako se prvobitni, čakavski govor grada postupno štokavizirao, tako su elementi toga narječja prodirali i u njegovo pjesništvo« (str. 83). Svoje bih mišljenje, s osobitim oslonom na Jagićevo učenje⁸, izrazio ovim riječima: kako se prvobitni govor grada postupno inovirao, tako su elementi tih inovacija prodirali i u njegovo pjesništvo, no uz to bih napomenuo da ta dva procesa (u mjesnom jezičnom sistemu i u jeziku pjesništva), razumije se, nisu tekla podjednakom brzinom.

Pomalo iznenađuje da je Budinićevo pretežno čakavsko pisanje (psalmi) uvršteno u štokavski književnojezični tip (u koji je uvršten znatan broj pisaca kao što su Šiško Menčetić i drugi Dubrovčani, Matija Divković i drugi Bosanci, Filip Grabovac, Antun Kanižlić i još mnogi), što je u Vončine prokomentirano ovako (str. 111): »U psalmima (kao što pokazuje odlomak iz jednoga od njih) Budinić je još pretežno u okvirima čakavskoga književnog jezika i na njemu ostvarene versifikacije (pa ga i ne bismo smjeli svrstati u štokavski književnojezični tip)«. Naprosto izgleda da bi poneki od pisaca morali biti svrstani u različite oblike književnoga jezika, već prema konkretnim jezičnim značajkama, pa je u tom smislu posve jasno uvrštavanje odlomka iz Budinićeve *Sume nauka kristjanskoga* u štokavštinu. Na jednom se mjestu napominje (str. 114) kako Budinić »čini ono što je bilo svojstveno i nekim drugim štokavcima-ikavcima...«, ali valja reći da Budinić nije bio štokavac-ikavac.

U interpretaciji primjera iz Divkovića (str. 124—125) autor naglašava kako je taj važni bosanski franjevac iz zavičajnog govora preuzeo »pretežnu ijekavsku zamjenu jata, ali je odstupio od šćakavizma«, no to je u svom vokalskom dijelu svakako istinito, međutim, stvar je u pogledu konsonantizma vjerojatno ipak složena.⁹ Problem zapravo nastaje kad se kaže ovo: »Divkovićeve veza s drugim govorom (ikavskim) odaje se na taj način da mu se jezični osjećaj sporadično pokoleba pa on stvori hiperijekavizam...«. Naime, primjeri sekundarnog jata tipa *pier* »svadba« ili *dierat* »dirati« autohtona su crta istočnobosanskog dijalekta kojim je Divković govorio¹⁰, a i primjer *vidjelo* također; prema tomu, Divkoviću *vidlo* nije vlastita dijalekatska značajka.

Više puta u hrestomatiji (npr. str. 139) nailazimo na tumačenje utjecaja staroga ikavskog pjesništva na novije dubrovačko ijekavsko u tom smislu što je refleks ijekavskog jata jednosložan. To možemo povezati i sa suvremenim

⁷ Stjepan Ivšić, »Današnji posavski govor«, *Rad JAZU*, knj. 196, str. 189.

⁸ Npr. Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*, MH, Zagreb 1948, str. 279—285.

⁹ Npr. Herta Kuna, »Lingvistička problematika Divkovićeve književne stvaralaštva«, u: *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*, Sarajevo 1982, str. 37.

¹⁰ Dalibor Brozović, »O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta«, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 2, 1966, str. 134.

jezičnim standardom¹¹, ali pritom nije na odmet napomenuti kako je izgovor barem dugog jata uzlazne intonacije u dubrovačkom govoru također jedno-složan.

U vezi s obradbom Blaža Tadijanovića, koji — kao i drugi »slavonski« pisci — piše ikavski, bez obzira na refleksje jata u njegovu zavičajnom idiomu, bilo bi važno napomenuti da je on iz Rastušja, gdje je (kao uopće na većem terenu u Slavoniji, dijelom i u Bosni) u dugim slogovima jat ikavski a u kratkima jekavski te da je načelo »piši kako govoriš« još prije Tadijanovića (ali manje izgrađeno) izrazio Lovro Bračuljević.¹²

Uz prikaz Lanosovićeve gramatike (str. 180) napominjem da artikulacija suglasnika *h* u slavonskim govorima, dakako, nije labilna nego se *h* naprosto uglavnom uopće ne izgovara.

Uvodne opservacije o hibridnome književnojezičnom tipu (str. 187—195) vrlo su značajne i svakako će izrazito zanimati učenjake, pri čemu prije svega mislim na određenje osnovnih značajki hibrida. Važan je i osvrt (str. 189) na kriterije uvrštavanja književnika u *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Također je vrijedno uočiti da su u hibrid (uz Dešića, Glavinčića, Belostenca, Vitezovića itd.) uključeni (Levakovićeви, Frankopanovi i Križanićevi) primjeri u kojima su osjetni (i) slavenski nehrvatskosrpski elementi.

Izvanredno uspješan u primjeni lingvostilističke metodologije, Josip Vončina u interpretaciji Frankopanske pjesme »Srce žaluje da vilu ne vidi« piše ovako (str. 227): »Pripadnost baroknoj književnoj formaciji dokazuje Frankopan brojnim antitezama. Gradeći ih, poslužio se finim, stilistički uzornim jezičnim oprekama. U distisima:

1. *U* vas dragost, vridnost vsaka je dobiti,
v srcu p a k o momu čemer nahoditi ...
2. *U* vas što god živi, drago se raduje,
v meni p a k o misal nigdar ne miruje ...

ostvorena je opozicija *u* — *v* (štokavizam — kajkavizam), iako je pjesnik imao prilike izborom lika *pak* (mjesto *pako*) stvoriti metričke uvjete da upotrijebi također štokavski lik prijedloga *u* (*u* srcu *pak* ...; *u* meni *pak* ...), pri čemu bi se fina opreka *u* — *v* zatrla.« Ta pjesma inače nije napisana u određenom metru, ali navedena četiri stiha jesu, pa mi se svakako čini kako bi bilo kakva izmjena u njima narušila trohejski ritam i bitno osiromašila pjesmu.

Na 233. str. primjer iz Belostenca *ništar* naziva se štokavskom crtom, ali, s obzirom na brojne takve potvrde iz Marulića itd., to nije lako prihvatiti.¹³

¹¹ Usp. npr. Dalibor Brozović, »Refleksi starohrvatskosrpskoga dugog jata u standardnoj novoštokavštini i problem njihova fonološkog statusa«, *Prilozi*, III-1/1978, MANU, str. 7—20.

¹² Usp. Ante Sekulić, *Književnost bačkih Hrvata*, Zagreb 1970, str. 28; Isti, »Stariji hrvatski podunavski pisci o svome jeziku i pravopisu«, *Filologija*, knj. 11, 1982—1983, str. 106. Držim da bi uključivanje Bračuljevića u hrestomatiju bilo vrlo korisno, možda također i jednog od nastavljača Kačićeva (i Bračuljevićeva) rada Emerika Pavića.

¹³ Usp. V. Jagić, *op. cit.*, str. 313—315.

U kajkavski književnojezični tip Vončina uvrštava komentirane ulomke iz Pergošića, Vramca, Habledića, Brezovačkoga itd. Navodeći primjer »Narodne popevke božićne« (str. 255—256) Vončina je u komentaru napisao i ovo: »Još prije četiri i pol stoljeća susrećemo, dakle, u kajkavskim krajevima zametke dijalektalne lirike.« S uvažavanjem da hrestomatija nije mjesto posve prikladno za detaljno znanstveno raspravljanje, ovdje samo napominjemo kako će o tom problemu biti potrebna teorijska rasprava, ponajprije o definiciji dijalektalne književnosti.

Uz obradbu Vramčeve *Kronike* spominjem da se za izricanje prošlosti kajkavci osim perfektom (str. 262) služe i pluskvamperfektom.

U komentaru uz primjer iz Jurja Muliha spominju se Antun Bačić, Ivan Grlčić i Stjepan Vilov kao pisci što su se javili u Slavoniji, međutim, mislim da bi bilo opravdano posebno istaći da su neki od tih pisaca djelovali i u budimskom kulturnom krugu.

Među pretpreporodnim radnicima važan je bio Josip Završnik, o kojem se u posljednje doba dosta piše¹⁴, pa je Vončina sigurno dobro učinio uvrstivši ga u svoju hrestomatiju. Uz Završnika su u poglavlju »Na tragu preporoda« predstavljeni J. Voltić, Š. Starčević, A. Mihanović, Lj. Gaj i drugi.

Primjere uvrštene u svoju antologiju Vončina nije akcentuirao (v. str. 16), ali mislim da je to u potpunosti opravdano, makar koliko to bio i važan i (gotovo) neodgovid zadatak. Da će taj posao u prvoj prilici moći učiniti, to je autor još 1971. pokazao akcentuiranjem stihova u Bogišićevoj antologiji *Leut i trublja*.

Nakon primjerenog »Zaključka« Vončina, koji je godinama pripremao bibliografske podatke iz Hrvatske za *Južnoslavenski filolog*, daje uzoran i opsežan popis izabrane literature (str. 319—347). Tom se izboru literature nema što prigovoriti, jedino napominjem da nedostaje prvi dio članka Darje Gabrić-Bagarić o Lucićevu jeziku.¹⁵ Na kraju dolazi vrlo iscrpan »Rječnik« (str. 349—385).

U svemu je sigurno da Vončinina knjiga sadrži izvanredne kvalitete: predstavlja nam u znalačkom izboru 123 primjera tekstova iz važnih nekoliko stoljeća hrvatske literature, autor pokazuje sposobnost preciznog uočavanja detalja iskoristivih u jezičnoj analizi, daje vrsne interpretacije starih grafijskih sustava pruživši nam tekstove i u transkripciji i (iznimno) u izvornoj grafiji, s lakoćom usvaja rezultate književnoznanstvenih istraživanja, prikazuje procese standardizacije i normiranja pojedinih književnojezičnih tipova itd. Naprosto je oko odlomaka iz starih djela sastavio niz uglavnom sažetih komentara podastirući u njima redovito najpotrebnije uvide, a mnogo puta je upravo briljantno razložio brojna vrlo složena književnojezična gibanja hrvatskoga toliko teškog pretpreporodnog doba. U tom smislu u ovoj prilici

¹⁴ Waclaw Twardzik, »Malo poznati preteča Ljudevita Gaja«, *Croatica*, 16/1985, sv. 22—23, str. 7—22; Isti, »Opis Rijeke s početka 19. stoljeća iz pera Josipa Završnika«, *Dometi*, 20/1987, br. 4, str. 265—278; Milan Nosić, »Jan Kollár o Josipu Završniku«, *Dometi*, 21/1988, br. 5—6, str. 283—285.

¹⁵ »Fonetske i morfološke osobine jezika Hanibala Lucića«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, VIII, 1974—1975, str. 49—93.

za ilustraciju izdvajam suvereni osvrt na »Život sv. Katarine« (str. 30—33) ili siguran pogled na vrlo zanimljiv položaj Barne Karnarutića u našoj baštini (npr. str. 62—63). »Zaključak« (str. 317) je autor završio ovakvom ocjenom pretpreporodnog doba: »Sve se više nazirala perspektiva da većinsko (štokavsko) narječje postane izražajnim sredstvom cjelokupne hrvatske književnosti, a stilsko sazrijevanje svakoga od četiriju književnojezičnih tipova postalo je riznicom iz koje će budući književni jezik crpsti svoju zrelost i izražajnost.« Bogat književnojezični razvoj prikazao nam je sastavljač hrestomatije posve adekvatno, a nadam se i novom izdanju te dragocjene knjige, važne u opusu profesora Vončine i nesumnjivog datuma u hrvatskoj filologiji.